

İSLÂM TARİHİ VE MEDENİYETİNDE ŞANLIURFA

II

Editörler

Prof. Dr. Kasım Şulul

Prof. Dr. Mehmet Şeker

Yrd. Doç. Dr. Ömer Sabuncu

ŞANLIURFA ŞUBESİ

İSLÂM TARİHÇİLERİ DERNEĞİ

ŞANLIURFA İL MÜFTÜLÜĞÜ

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No: 2 –
Bilim 2.

İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğleri: -II-

ISBN: 978-975-8168-20-9

Takım Numarası: 978-975-8165-18-6

Mizanpaj/Kapak: Gelişim Ofset - Şanlıurfa

Baskı: Semih Ofset Matbaacılık – Ankara Ocak 2017 – İlaveli 2. Baskı

Kapakta bulunan ve sempozyum için hazırlanan Arapça logo Hattat Mustafa Kaçar'a aittir.

Açılımı: İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa

İslâm Medeniyetinin Din ve Tasavvuf Vadisinde Şiir Söyleyen Üç Urfalı Şairin (Şeyh Saffet, Abdî ve Fehim) Birer Gazellerinin Kısa Tahlilleri ve Bize Hatırlattıkları

Mehmet Emin Ertan*

Adı, Nemrutlarla anılan “Edessa” şehrinin talihi Hz. İbrahim’le değişerek: “Bilad-ı Reha” veya “Ruha” olarak tarihin ilk şehirleri arasında yer alıvermişti. Hz. İbrahim ve yeğeni Hz. Lut ile devam eden Peygamberler şehri “Reha”: Şu’ayp Peygamber’e, Eyyüb Peygamber’e, Yakup Peygamber’e, Musa Peygamber’e, Zekeriyya Peygamber’e ve daha nicelerine tanıklık ve ev sahipliği yaptı; onları misafir etme şerefine nail oldu. Bu kadar peygambere şahit olması: “iyi mi”, “kötü mü” sorusunu (ister-istemez) akla getiriyor. Sonuç: nereden baktığınıza bağlıdır. Bir şehre bu kadar peygamberin gelmesinin ne kadar iyi tarafı varsa, halkının, bu kadar çok tebliğe muhtaç olmaları sebebiyle aynı ölçüde ürkütücü boyutları da vardır. Bizim, (sempozyumumuzun başlığına göre) bu durumdan çıkaracağımız ders: Urfa’nın, (tarihin bilinen en eski) “Hanif Dini”nin merkezi olmasıdır. Hz. Adem ve Nuh’tan (a.s.) sonra Hanif Dini’ni en büyük temsilcisi Hz. İbrahim’dır.¹ Bu konuyu istediğiniz peygamberler tarihine bakarak öğrenebilirsiniz. Hanif Dini’nin, sempozyumumuzla ilgisini araştıranlara deriz ki: Hanif Dini, İslâm Dini’nin birinci dereceden kaynağıdır. Peygamberler şehri Urfa’nın, Hanif Dini’ne kaynak teşkil etmesi Ceddü’l-Enbiya Hz. İbrahim’in bize armağanıdır.

Urfa’nın, Müslümanlarla ve Müslümanlıkla tanışması Hz. Ömer’in Hilafeti dönemine ve ‘İyas b. Ganm’in Urfa’yı muhasarasıyla başlar.² Hicri III. y.yılın sonuna kadar Bizans imparatorluğu, Emevi, Abbasi idaresi arasında gider-gelir. Selçuklu sultanı Melikşah döneminde Urfa Müslüman bir Türk şehri olarak tarih s.larında yer alır. Bu dönemden sonra çeşitli badirelerden geçen, “fetret devri”ni bütün boyutlarıyla yaşayan Ruha şehri sonunda Osmanlı ve devamı olan Cumhuriyet dönemiyle huzurlu, Müslüman bir Türk şehri özelliğini koruyabilmiştir. Yaklaşık 17 asırdır Müslüman şehri olan Urfa: hayatı, yaşantısı, sosyal yapıları, hoşgörüsü ile müstesna bir şehir özelliğini de temsil eder. İpek Yolu üzerinde yer alması O’nu hanlara, iş merkezlerine, ticarete, sosyal hayata yönlendirdiği gibi, Müslüman kimliği de: camilerin, mescitlerin, medreselerin, tekke ve zaviyelerin, hatta hamamların yapılmasında sebep teşkil etmiştir. Bu bağlamda yeni yerleşim merkezleri (özellikle evler) İslâmi ihtiyaçlara göre düzenlenmiş, diğer din ve kültür mensupları ötekileştirilmemiş; huzur içinde yaşamayı başarabilmiştir. Artık “Ruha” bir Müslüman şehridir... Hicri 477. yıldan itibaren de bir Türk şehri olmuştur.³ Bu tarihten sonra bir hayli çalkantılı dönemler geçiren Urfa, en rahat ve huzurlu dönemini Osmanlı döneminde yaşamıştır. Bu dönemde ilim ve sanata verilen önem sebebiyle birçok bilim, din ve sanat adamı - özellikle- şair yetişmiştir. Urfa gibi Anadolu’nun ücra bir şehri:

- 1-Nakib-zâde Hacı İbrahim Medresesi,
- 2- Hasan Paşa Medresesi,
- 3- Firuz Bey Medresesi,
- 4- Haydari Medresesi,
- 5- Şeyh Mes’ud Medresesi
- 6- Halilü’r-Rahman Medresesi,

* Yrd. Doç. Dr. Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

¹ Ertan, Mehmet Emin, Manzume-i Nu’maniye Li Kasasi İbrahim Aleyhisselâm, Kurtuba Yay. Ank. 2012, s. 55.

² Açıanal, Hasan, Urfa Tarihi, Şurkav Yay.17 1997 Urfa, s. 57-77.

³ Açıanal, Hasan, a.g.e. s.74.

7- Rıdvaniye Medresesi gibi birçok medreseye sahip olmuştur. Ulu Cami ile başlayan ve Hasan Paşa, Halilürrahman, Rıdvaniye, Yusuf Paşa, Ak Mescit veya Ni'metullah, Ömeriye, Düzeken veya Tuzeken, Hekim Dede Camii gibi mimari özellikleri olan camiler veya mescitler inşa edilmiştir. Bu mescitlerin bir kısmı "Tekke" ve "Zaviye" özelliği de taşımaktadır. Yusuf Hemedâni'nin yolunu takip eden Ahmet Yesevî, İslâm ülkelerindeki insanlara İslâm Dini'ni hem anlatmış, hem de sevdirmiştir. Urfa'ya göndermiş olduğu talebesi, müridi olan Şeyh Mes'ud, bu halkanın Urfa'daki ilklerindedir. Din ve tasavvuf aynı mecrada ve aynı hedefe doğru akıp, gitmiştir.

Tasavvuf alanında zamanla ortaya çıkan farklı görüşler birbirleriyle çelişmez; aksine, hedefi farklı yorum ve yöntemlerle arayışın bir tezahürüdür. Tasavvuftaki farklı düşünceler, zamanla farklı uygulamaların ortaya çıkışına sebep olmuştur. Tasavvuf, Hakk'ı ve hakikati bulma yolunda bir amaç değil, araçtır. Aynı zamanda: tasavvuf, dinin şartlarından biri de değildir. İnsan, bir hedefe yolculuğunda, farklı vasıtalar kullanabilir. Dindeki vasıtalar: dinin emir ve yasaklarıdır. Sofi, emir ve yasakları sorgulamaz; nedenleri üzerinde görüş ve sual beyan etmez. İnsanoğlunun görevi itaat etmektir. Emir ve yasakları, hayatı ve var oluş sebeplerini sorgulayan kurumları: "Tarikat" veya Tasavvuf" olarak niteleyebiliriz. Tasavvufi kuralları veya vasıtaları kullanmadan: dinin emir ve nehiyelerini de yerine getirebiliriz; bu hususta herhangi bir mecburiyet de yoktur.

Tasavvufu ihtiyaç ve lüzumlu görenler ile, dinin emirlerinden başkasını kabul etmeyenler arasında ciddi bir görüş farklılığı, hatta rekâbet söz konusudur. Tasavvuf, dinin hikmetlerini çözme, anlama gayreti içinde iken, karşıtları: "biz, dini sorgulayamayız; görevimiz emirlere uymaktır; onu yorumlamak değildir"; mealinde ifadelerle kendilerini ve görüşlerini savunurlar. Bu bağlamda: Tarikat ehli ile muarızları olan zahitler arasındaki tartışmalar günümüze kadar süre-gelmektedir.

Tarihi seyr içinde İslâm âleminde (ve Müslüman Türkler arasında) Tasavvuf artarak ve çeşitlenerek seyrine devam etmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tasavvuf sosyal eğitim kurumu olarak tesis edilmiştir. Devlet otoritesi bu konuyu başıboş bırakmamış, sosyal sorumluluk alanında görev yüklenmiştir. Devlet tarafından destek gören bu kurumlar Urfa'da da aynı gelişmeyi göstermiştir. Urfa'daki birçok tekke ve zaviyenin mevcudiyeti bizi doğrulamaktadır. Urfa'da tespit edebildiğimiz tekke, zaviye ve tarikatların adlarını kronolojiye dikkate alarak sıralamağa ve mensuplarının adını zikretmeğe çalışacağız:

1-Yesevi Tarikati / Şeyh Mes'ud Tekkesi ve Medresesi

2- Mevlevi Tarikati / Mevlevi-hâne

3- Kadiri Tarikati / Dergah - Osman Avni Tekkesi

4- Rufaî Tarikati / Beşmağara - Yusuf İzzeddin Kalfa - Mehmet Yusufoglu

5- Halveti Tekkesi / Şeyh Saffet (Kemalettin Yetkin) Efendi

6- Nakşibendi Tarikati / Kıbrıs Tekkesi

7- Şâzeli Tekkesi (Şu anda nerede olduğunu bilemiyoruz.)

8- Abdü'l- vahid Tekkesi

9- Haydari Tekkesi ve Medresesi / Kutbeddin Haydari-Kürt Hacı Ali Efendi

10- Kalenderi, Melami, Bektaşî Tekkeleri gibi tekkeler yakın tarihe kadar varlıklarını sürdürmüşler. Esefle ifade etmek isterim ki: Cumhuriyet döneminde bu sosyal, barış ve huzur kurumları kapatılmış, mal varlıklarına el konulmuş, vakıfları satılmış, mal varlıkları yağma edilmiştir. Tekke ve zaviyelerin bir kısmı hala amacı dışında, şahısların ellerinde, kendi amaçları dışında kullanılmaktadır. Bakalım bu hata ve ayıp ne zamana kadar devam edecektir!

Asıl konumuzu (şairlerimizi ve şiirlerini) üç bölümde ele alacağız. Birinci bölümde: Şair Fehim'i ve söz konusu şiirini ele alacağız; ikinci bölümde: Şeyh Saffet Efendi'yi söz konusu olan şiiriyle, üçüncü bölümde de: Şair Abdi'yi ve şiirini incelemeğe çalışacağız:

Urfa'nın sanat ve medeniyet sahasında yetiştirdiği kıymetlerden biri (rivayete göre⁴) Ermeni asıllı ve Hristiyan olan Şair Fehim Efendi'dir. Fehim Efendi Hristiyan olmasına rağmen Hanif dinini temsil eden bir şahsiyettir. Hak dinlere saygılı ve ilgilidir. Kendi dinine gösterdiği saygıyı İslâm dinine de gösterir; "Ezan" okunduğu zaman işini bırakıp, dükkanının önüne çıkıp, (ayakta) ezanı dinler imiş. Bu durumu bilen bazı Müslümanlar⁵, Fehim Efendi'ye: "Fehim, Müslüman ol!" diyerek, kendilerince İslâm'a davet ederlermiş. Fehim Efendi de, bu teklifi yapanlara: "Dede Osman Avni gibi Müslüman olamam; senin gibi Müslüman olmak da istemem!" diyerek çok ince bir hicivle cevap verirmiş. Buna benzer bir rivayet de Urfa'nın değerli şairlerinden Şevket Efendi ile ilgilidir.⁶ Şair Şevket, ezan okunurken ciddileşir, ilgi ve hürmetle dinlediği gibi, kilisede çan çaldığı zaman bu sese saygı gösterir, ciddileşirmiş. Şair şevket, kendisine: "Sen Müslümansın; çan sesine neden saygı gösteriyorsun?" diye kendisini tenkit edenlere: "Ezan, insanları Allah yoluna, ibadete davet etmektedir. Çan da Hristiyanları Allah yoluna ve ibadete davet ediyor; bu sebeple saygı duyuyorum." Diye cevap verirmiş. Bu değerlendirmelerle, Şevket ile Fehim'in diğer dinlere gösterdiği hoşgöründe ortak paydalar vardır.

Fehim, iyi bir Divan şairidir; çok az şiirine ulaşabilmiş durumdayız. Buna rağmen, elimizde olan şiiriyle bu kanaate varmamız mümkündür. Bizim yazımıza konu olan Gazel'ini, Urfa'nın yetiştirdiği güzide sanat adamlarından Rahmetli İsa İshakoğlu'ndan 1998 yılında ağızdan derlemiştik. Bu şiir İslâmi tasavvufa uygun olduğu kadar, Hanif dininin özelliklerine ve teamüllerine de uygundur. Şiiri tahlil etmeden önce Gazel'i bir bütün olarak vermekte fayda görüyoruz:

Gazel

Yanıp bir nâr-ı ruhsâre çerâğân olduğun var mı?

Senin pervâne-veş şem'a şebistân olduğun var mı?

Demişsin ey sabâ yok bâğ-ı dilde sünbül-i efkâr

Hevâ-yı zülf-i yârinla perişân olduğun var mı?

Gürûh-ı zen-perestanın demişsin pîriyem Zâhid⁷

Senin beyt-i sanemde Şeyh-i San'ân olduğun var mı?

Züleyhâ'î murâda nâil olmak hayli müşkildir

'Azîzim Yûsuf-âsâ bend-i zindân olduğun var mı?

Perî-ra'nâyı teshîr eylemekse maksadın ey dil

FEHİM'â mülk-i Belkîs'e Süleymân olduğun var mı?

Bu Gazel klasik bir gazel olup, gazellerin ortak değerlerini ihtiva etmektedir. Divan Edebiyatı'nın ve Tasavvuf Edebiyatı'nın ana teması "aşk"tır. Aşk, bu günün değerlendirmesiyle: hem manasını, hem de amacını kaybetmiştir. Günümüzde "aşk" cinsellik ifadesi karşılığında kullanılırken, Divan edebiyatında "aşk" karşılıksız sevgi, hatta İlahi sevgiyi ifade eder; gerçek sevgiliden ayrı kalmanın hüznünü yansıtır. Aşığa, sevgisinden dolayı hangi fedakârlıklarda bulunduğunu sorar; aşkı ve aşığı sorgular. Bu yolda her türlü zorluğa hazır olup, olmadığını (ilgililere) hatırlatır. Bu gazelde üç tarihi aşkı ele alır ve Hanif dinine göre de yorumlamağa çalışır.

Gazelin üçüncü beytinde Tasavvufi terimlerden hareket ederek çok meşhur bir hikâye olan "San'an Şeyhi"nin başına gelenleri anlatır. San'an Şeyhi olarak bilinen şahıs: Müslüman,

⁴ İsa İshakoğlu'ndan ağızdan derleme, İstanbul / Büyükkçekmece 1998.

⁵ Biz bu şahsiyetlerin ismini zikretmeği uygun görmediğimiz için açıkça ifade etmiyoruz.

⁶ Akbıyık, Abuzer, Edessa Kültür Dergisi Sayı 2 Mart / Nisan, Şanlıurfa Halk Kültürüne Dair Anekdotlar, s.36

⁷ Rahmetli (Tenekeci) Mahmut Güzelgöz bu mısraı okurken: "Gürûhe" şeklinde okurmuş. Ağızdan alınan derlemelerde hem farklılık, hem de yanlışlar bulunmaktadır. Şiiri bu dikkatle ve düzelterek aldık.

tarikah sahibi, öz güveni oldukça fazla (belki de biraz kibirli) bir şahsiyettir. Etrafındaki müritleri O'na pervane olmakta, Şeyhlerinden ders ve feyz almağa çalışmaktadırlar. Hayatın akışı içinde bir gün, bir kıza aşık olur; bu kıza evlenmek ister. Evlenmek istediği kızın babası Hıristiyan olmakla kalmayıp, aynı zamanda "Papaz"dır. Kızı, babasından ister. Durumu öğrenen kız babası, bu evliliğe: Şeyh, Hıristiyan olursa ve kilisenin domuzlarına çobanlık yaparsa müsaade edebileceğini belirtir. Aşk karşısında çaresiz kalan San'an Şeyhi (bütün müritlerinin ve dostlarının itirazlarına, ayıplamalarına, tenkitlerine rağmen) Hıristiyanlığı kabul eder; kilisenin domuzlarına çobanlık yapmağa başlar; kıza evlenir; muradına erer! Şiirin bu beytinde telmih yoluyla, İslâm'ın kadınlara verdiği değerin altı çizilmektedir. Hz. Muhammed'in, kadınlar hakkında söylediği güzel sözleri -yeri gelmişken- hatırlamakta fayda vardır. Nefsini ve kibrini ayaklar altına alan Şeyh, domuz yavrularını boynunda gezdirerek nefis terbiyesini tamamlar. Bir süre sonra San'an Şeyhi tekrar Müslüman olur; dinine, tarikatine, müritlerine kavuşur; hatta bir fazlası ile! Çünkü uğrunda dininden vazgeçtiği eşi, bu aşk ve samimiyet karşısında O da Müslüman olmuştur!

Kendilerini gerçek aşık olarak takdim edenlere, Şair Fehim'in şu ihtarı vardır: Ey aşkı ve kadınları önemseyeni, hatta onların en önde gelenleri olduğunu iddia eden kişiler : "Siz, kilisede hizmet eden (domuz çobanlığı yapan) San'an Şeyhi (gibi) olabildiniz mi?" Olamadıysanız, kadının ve hakiki aşkın ne olduğunu bilemezsiniz... Bu beytin en enteresan tarafı, şairinin Hıristiyan olmasıdır.

Gazelimizin dördüncü beytinde: kitabî dinlerin ortak olarak kullandığı ve ittifak ettiği hikâyelerden biri olan Yusuf 'Aleyhisselâm ile Züleyha'nın aşkı söz konusudur. Bu beyitte Şairimiz, bize: dürüst, namuslu ve sabırlı olmayı tavsiye eder. İlahî aşk: samimiyeti ve sadakati şart koşar; nefsin kölesi olmaz! Dürüst ve namuslu olduğu için Züleyha'nın (gayr-ı meşru) teklifini kabul etmeyen Hz. Yusuf, iftiraya uğrar, zindana atılır.⁸ Bir Hıristiyan olarak bu konuyu Kur'ân-ı Kerîm'e göre yorumlaması şiirin değerini artırmaktadır. Şiirin anlatmak istediği husus ise: Züleyha'nın Yusuf Aleyhi's-selâm'a olan aşkı ve tutkunluğudur. Züleyha, Yusuf'a birlikte olmayı teklif etmişti. Evli bir kadın olan Züleyha'nın bu isteği (gayr-ı meşru bir ilişki olacağı için) kabul edilemezdi. Yusuf Peygamber de bu teklifi kabul etmedi. Reddedilmeyi onur meselesi yapan Züleyha, Yusuf Aleyhi's-selâm'ın hapse atılmasını sağlar. Zamanla Yusuf Peygamber'in suçsuz olduğu anlaşılır, dürüstlüğüne karşılığı olarak en üst seviyede görevlerle ödüllendirilir. Daha sonra, dul kalan Züleyha ile evlenen Yusuf Nebî bu hikâyeyi örnek bir sonuçla taçlandırır. Divan edebiyatındaki "Yusuf ile Züleyha" mesnevileri bu konuyu farklı açılardan bize sunar. İşin asıl güzel tarafı: Fehim'in, bu konuya şiirinde yer vermesidir.

Fehim, bize, bu beytinde şöyle hitap etmektedir: "Züleyha'nın arzu ettiği şeylere ulaşmak oldukça zordur; Ey dost, sana kanunsuz ve ahlaksız teklifler yapıldığında dik durabiliyor musun?" Zindana düşmek pahasına red edebiliyor musun? İşte gerçek insanlık, dürüstlük ve aşk... Şair, bize şunu soruyor: " Doğruluk karşısında hayatımı riske atabiliyor musun? Tehlikeyi göze alabiliyor musun?"

Gazelimizin beşinci beyti ise bize gelmiş-geçmiş meşhur aşklardan biri olan Saba melikesi Belkis ile Hz. Süleyman'ın aşkını anlatır. Bu konu Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alır.⁹ Hz. Süleyman'ın, Saba melikesi Belkis'e, Belkis'in de Hz. Süleyman'a gönderdiği mektuplarından bahsedilir. Divan Edebiyatı ve İslâmî teamüllere göre: Saba Melikesi Belkis, devletini ve tahtını (evlilik-nikah karşılığı olarak) Hz. Süleyman'a hediye eder. Gazel'in son beytinde Fehim, gerçek sevgililere hitaben: "Ey Fehim: gerçek güzelliğin büyüüne kapılmak istiyorsan, o zaman Hz. Süleyman gibi sen de Belkis'in mülküne sahip olman gerekir." Bu konu Divan

⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf Sûresi, âyet 23,24,25.

⁹ Kur'ân-ı Kerîm, en-Neml Suresi, âyet, 22.

Edebiyatı'nda telmihlerle sık, sık gündeme gelir. Mesela: (yine) Urfalı olan Üstad Şair Nâbî, "Gelürsün" redifli mutavvel (uzun) gazelinin matla' (ilk) beytinde der ki:

"Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelürsün

Ey hüdhüd-i ümmîd Sabâdan mı gelürsün"¹⁰

"nâme"de, Hz. Süleyman ile Sabâ Melikesi Belkis'in mektuplaşmalarına telmih yoluyla işaret vardır. Ey ümit kuşu "Hüdhüd, Sabâ'dan mı gelürsün" derken de Sabâ ülkesini ve melike Belkis'i açıkça zikretmiştir. Fehim, gazelinin ilgili beytinde: "Eğer Saba melikesi Belkis gibi büyüleyici güzelliği etkilemek istiyorsan, Belkis'in mülküne hükmeden Hz. Süleyman (gibi) olman gerekir; bunu yapabilecek kabiliyetin var mı?" diyor.

II

Yazımızın ikinci konuğu Şeyh Saffet Efendi'dir.

1866 Yılında Urfa'da doğan Saffet (Kemalettin Yetkin) Efendi, Urfa'nın tanınmış, âlim, kültürlü ve mutasavvıf bir ailesinin evladıdır. Çok iyi eğitim görmüş, kendisini çok yönlü yetiştirmiştir. Üç dönem Urfa mebusu olarak Meclis-i Meb'usan'da görev almış, ayrıca: Meclis-i Meşâyih'e başkanlık etmiştir. Urfa'daki (58 Meydanı'nda) Halveti Tekkesi'nin "Şeyh"liğini yapmıştır; bu sebeple kendisine "Şeyh" ünvanı verilmiştir. Tasavvufi kariyerine: "Tasavvufun Zaferleri" dergisini çıkartarak, sahibi, yazarı ve yöneticisi olarak farklı bir boyutlar eklemiştir. Cumhuriyet döneminde Milletvekili olarak Mecliste görev yapan Saffet Kemalettin Efendi bu görevi esnasında başta kendisi olmak üzere 50-60 imzalı bir dilekçe vererek "Hilafet"in kaldırılması teklifinde bulunmuş ve Hilâfet'in kaldırılmasında başrolü oynamıştır. Dini ve tasavvufi kimliğine rağmen bu konuda rol alması büyük tartışmalara sebep olmuştur.¹¹ Oldukça cesur bir kişiliğe sahip olan Şeyh Saffet Efendi, Klasik Edebiyatımızın da iyi bir temsilcisidir. Şiirlerinde "sofi" ile "derviş" rekabetini rahatlıkla görebiliriz. Tasavvufi şahsiyeti baskın olan Şeyh Saffet Efendi'nin, tasavvufu bilmeyenlere, küçümseyenlere karşı müsamahalı olmadığını görmekteyiz. İbadetin hedefinin: Hakk'ı bulmak olduğunu, bunun da ancak bir mürşit tarafından mümkün olabileceğinin altını çizer. Körü, körüne (cahilce) yapılan ibadetin insanları Hakk'a götüremeyeceğini sert dille ifade etmekten geri kalmamıştır. Klasik Edebiyatımızın iyi örneklerinden biri olan Gazel'i, yukarıda açıklamağa çalıştığımız konunun kısa bir özeti gibidir. Önce gazelimizi sunalım; sonra da kısa yorumuna geçelim:

Gazel

Erbâb-ı safâ taht-ı Cem'i bağına kursun
Sultân-ı kadeh elden ele hükmünü sürsün
Sâkf geliyor ehl-i meyın zevk-i bahârı
Ferrâş-ı sabâ sahn-ı çemen-zârı süpürsün
Dermân ederiz bâdeyi bîmâr-ı humâre
Şer'an içeriz, şüphe eden Müftüye sorsun
Biz sofiyi mey-hânede irşâd edecektik
Sittin sene câmi'de gebersin de otursun
Saffet gazelin ehl-i dile 'arz-ı beyân et
Takdire sezâ-vâr ise tanziri buyursun

Birinci beyitte Şairimiz, bize demek ister ki: gönül ehli olanlar, toplantı tahtını gönül bahçelerine kurversinler. İnsanlara mutluluk dağıtan (İlahi emirler) formüller elden ele, dilden dile dolaşıp, geçerliliğini sürdürsün. "Sultan-ı kadch" ifadesi, tasavvufta: İlahi emir ve yasakların sınırlarını temsil eder.

¹⁰ Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı, c.II, M. E. Bakanlık Yayınları, Türk Edebiyatı Dizisi, İstanbul 1997, s.950.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hilafetin kaldırılması teklifi ve zabıtları, 3 Mart 1924.

İkinci beyitteki "Sakî": mürşid olup, insanlara ihtiyaçlarını sunan, müşküllerini çözen, gönüllerin susuzluğunu gideren yol göstericidir. Bu beyitte: manevi emirlerin mevsiminin geldiğinden bahsedilmektedir. Seher rüzgârı, yeni emir ve yasaklar getirerek: hükmü geçmiş, eskimiş kuralları süpürüp, etrafı temizlesin, diyor.

Üçüncü beyitte Şairimiz diyor ki: manevi hastalığı olanlara, İlahi emirleri ilaç (reçete) olarak sunarız. Sunulan reçete (verilen meşrubat / içecek) dinin emirlerine uygundur. Şüphesi olan varsa: Müftüye sorabilir... Tasavvufun reçetesi dinin emirlerine uygundur; onunla çelişmez. Şeriat olmadan, tarikat olmaz ve olamaz!

Dördüncü beyit, bu şiirin en can alıcı bölümünü teşkil eder. Tasavvufi terminolojide (sözcüklerin anlamında) "meyhane": dergâhı, tekkeyi veya mürşidin mekânını temsil eder. Şairimiz diyor ki: "Biz sofiyi (dindar olduğunu iddia eden kişiyi) doğruları anlatmak, gerçekleri bildirmek için tekkeye davet etmek istiyoruz. Bu davetimiz, sofi tarafından (anlaşılmadığı için) reddedilmiştir. Bilinmeden, idrak edilmeden yapılan ibadet sahibine fayda getirmez! İbadetin anlamını ve gayesini bilmeyen kişiler 60 sene ibadet etseler de gayelerine ulaşamazlar! Ölüncüye kadar da olsa taklidi ibadetler kimseye hayır getirmeyecektir. Camide olmak başka şeydir; bilinçli ibadet etmek başka şeydir." Demekle, varlığı, ibadeti, ibadetin gayesini sorgulamaktadır. Şair, şiirinden ve iddialarından o kadar emindir ki, beşinci beyitte, şiiri okuyanların -eğer beğenirlerse- şiirine "nazire" yazmalarını tavsiye eder.

Şeyh Saffet Efendi bu gazelinde klasik olarak "sofi" ile "zâhid" in çatışmasını ele almış; tasavvufun önemine ve gereğine vurgu yapmıştır.

III

Üçüncü temsilcimiz Şair Abdi Efendidir.

Molla Musa-zâde'lerden Hacı Abdi-zâde Emin Efendi'nin oğlu olan Şair Abdi'nin asıl adı Seyyid Mustafa'dır; 1857 yılında Urfa'da doğmuştur. Çocukluğunda iyi bir eğitim görmüş, birçok memurluklarda bulunmuştur. Halep'te dergi çıkarmış ve edebiyatla ilgilenmiştir. 19. yy Klasik Türk Edebiyatı'nın (Divan şiirinin) Urfa'daki farklı bir temsilcisidir.¹² Abdi Efendi kültürlü olduğu kadar, dindar bir kişiliğe de sahiptir. Şiirlerinde dini olarak: (Tevhid, Münacat, Na't), Ehl-i Beyt (Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, On iki imam ve Kerbelâ) konuları ile tasavvufi konular hemen dikkati çeker. Bu yazımıza dayanak olan şiir: Mevlana'yı, Mevleviliği, Mesnevi-i Manevi'yi hedef almıştır. Söz konusu olan şiiri aşağıya alıyoruz; sonra da kısaca yorumlamağa çalışacağız:

Gazel¹³

Hak'dan almak isteyen esrâr-ı feyz-i ma'nevi
Mürşid-i kâmil dir insâna kitâb-ı Mesnevi
Her kelâm muktebis âyât-ı Kur'ân'ıyyeden
Hem châdîs-i Rasûl-i Kibriyâ'yı muhtevi
Nükte bünyâna verir her beyti ders-i ma'rifet
Mündemic her mısra'ında mihr-i 'aşkın pertevi
Menzil-i maksûda ermez mi rümûzın fehm eden
Gâfil olmaz bu tarik-i müstakimin reh-revi
Bî- habersin 'Abdi'yâ sen kendi nefsinden henüz
Mesnevî'nin künhüne vâkıftır ancak "Mevlevî"

Bu gazel tasavvufi olmasına rağmen, edebi yönden de başarılı bir şiirdir. Her beyti Mevleviliğin ayrı bir özelliğine dikkati çekmektedir. Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'nin ortaya koyduğu fikir, düşünce ve İlahi aşk teorisi, insanlara kurtuluş yolu olarak takdim edilmiştir.

¹² Ertan, Mehmet Emin, Urfa'da Şair Abdi, ŞURKAV Yayınları: 15, Şanlıurfa 1997, s.13.

¹³ Ertan, Mehmet Emin, a.g.e. s. 73.

Vahdet-i vücud teorisini prensip edinen Mevlâna Celâleddin, konuşmalarında, hikâye ve nasihatlerinde, özellikle (Kur'ân-ı Kerîm'in Mevlâna'ya özgü yorumu olan) Mesnevi-i Manevî'sinde, İlahi emirlere dikkati çekmekte ve her şeye İlahi aşk ekseninden bakmaktadır. 800 Sene önce başlayan Mevleviliğin yol haritasını (Mevlâna'nın oğlu) Sultan Veled - uygulanabilir bir- form haline getirerek hayata geçirmiştir. Dünya edebiyatında en çok okunan kitaplardan biri de Mevlâna Celâddin'in Mesnevi'sidir. Şair Abdi, ilgili Gazelde, bize Mevlana'yı, Mevleviliği ve Mesnevi'nin içeriğini, önemini, değerini ifadeye çalışmıştır. Gazelimizi geniş, geniş yorumlamak (şerh etmek) yerine, hangi hususlara dikkat çekmek istediğini belirtmenin ve kısa yorumlar yapmanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Şimdi şiirimize beyit beyit, kısaca göz atalım:

“Hak'dan almak isteyen esrâr-ı feyz-i ma'nevi
Mürşid-i Kâmil'dir insana kitâb-ı Mesnevi”

Bu beyitte: Yüce Allah'tan, O'na ait gizli sırların manevi (inanç ve görünmez) sırlarını almak, öğrenmek isteyenler için Mesnevi kitabı yol gösterici bir rehberdir. İnsana yön verir ve karanlıkları, bilinmeyenleri ifşa eder. Mürşid-i Kâmil: en olgun ve yol gösterici anlamındadır. Genelde aydınlatıcı, yol gösterici olarak nitelenen şahsiyetler “Şeyh” olarak kabul edilirken, burada kitap (Mevlâna'nın Mesnevi'si) insanları aydınlatan (yol gösterici bir) rehber olarak ifade edilmiş, önemine dikkat çekilmiştir.

Her kelâm muktebis âyât-ı Kur'ân'ıyyeden
Hem ehâdis-i Rasûl-i Kibriyâ'yı muhtevi

Bu beyitte Şairimiz bize: Mesnevi'nin, Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılarla dolu olduğunu, beyanların (açıklamaları) tamamının Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı olduğunu ifade eder; ondan başka bir yorumun olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini de Hz. Muhammed'in söz ve uygulamalarıyla desteklediğini anlatmağa çalışır. Böylece, Şairimize göre: Mesnevi'nin Kur'ân'dan başka bir şeyi anlatmadığını, yorumların da İslâm Peygamberi'nin uygulamalarına göre yapıldığını söyler.

Nükte bünyâna verir her beyti ders-i ma'rifet
Mündemic her mısra'ında mihr-i 'aşkın pertevi

Her beytinde bir başka nükteye, zarif, ince, derin anlamlara yer verilmiştir. Mesnevi'nin her beyti ayrı bir anlamın ve gerçeğin ifade edildiği, büyük bir sanat ve düşünce eseridir. Her beyti, insanlara ders veren (hikmet dolu) özelliklere sahiptir. Mesnevi'nin beyitlerine ibret alınacak gerçekler yerleştirilmiş, (iyi tasarlanmış) binaya benzerler. İlahi aşkın sırları Mesnevi'nin her beytinde gizlenmiş halde mevcuttur. O'nu okuyanlar: aşk güneşinin aydınlıklarının (satr aralarında) görürler. Bu beyitleri ibret ve marifet gözüyle okumak gerekir.

Menzil-i maksûda ermez mi rûmûzın fehm eden
Gâfil olmaz bu tarik-ı müstakimin reh-revi

Mesnevî'yi okuyan insanlar: erişmek istedikleri arzulara, makamlara, mertebelere rahatlıkla ulaşırlar. Yeter ki, bu kitaptaki şifreleri, işaretleri, hikmetleri anlamış, idrak etmiş olsunlar; sonunda mutlaka arzularına, emellerine kavuşurlar. Bu yolun yolcuları (Mesnevî'yi okuyan, anlayan, O'na uyanlar) Hak'tan ve hakikatten gafil (habersiz) olmazlar. Bu yol: “Tarik-i müstakim”, yani: Peygamberin gösterdiği dosdoğru olan yoldur. Mevlevî'ler işte bu “doğru” yolun yolcularıdır.

Bî-habersin 'Abdi'yâ sen kendi nefsinden henüz
Mesnevî'nin kühüne vâkıfdir ancak Mevlevî

Son beyitte Şairimiz, kendi nefsiyle hesaplaşmaktadır. İnsanlar yaptıklarını abartır, yapmadıklarını küçümser veya görmezlikten gelirler. Başkalarını tenkit ettikleri kadar, kendi nefislerini de objektif olarak yargılamazlar. Çoğu zaman kendi hatalarını görmezlikten gelirler! Abdi Efendi'nin, kendi nefisini eleştirirken: “kendi nefsinden, istek ve ihtiraslarından habersizsin!” sözü herkes için geçerlidir. Nefis muhasebesi dediğimiz bu hal, belki de akıbetimizin sigortasıdır. Buna dikkat etmeyenlerin akıbeti tehlikededir. Bu sebeple darb-i

mesel olan: “Kişi noksanını bilmek kadar irfan olmaz!” sözü nefis muhasebesi yapılması için söylenmiştir. Şair Abdi Efendi son mısradaki bize der ki: “Mesnevi’yi okumuş ve anlamış olan kişiler, gafletten uzaktırlar; çünkü onlar hakikatin esasını kavramış, haberdar olmuş kişilerdir.” Böylece bize kendince, kurtuluşun yolunu da göstermiş olur. Bu beyitte biraz da Mevleviliğin medh ü senası vardır diyebiliriz vesselam.

Özet

Söz konusu ettiğimiz her üç Şair de Urfa'nın yetiştirdiği şahsiyetlerdir. Bunlardan birincisi (Fehim Efendi) Hanif dininin güzel bir temsilcisidir. Tarihe ve dinlere karşı saygılı ve ilgili olduğu kadar, ötekileştirmeden olaylara bakabilen güzel bir insandır. Klasik Türk Edebiyatının iyi bir temsilcisi olduğu kanaatini bize vermiştir. Marifet: diğer şüirlerini ve edebi kimliğini daha belirgin bir hale getirmektedir. Zannediyorum bu bizim O'na ödememiz gereken bir borçtur.

İkinci Şairimiz Şeyh Saffet Efendi, dine ve dindarlara farklı açılardan bakabilmiş bir şahsiyettir. Türk İslâm Edebiyatı ve Klasik Türk Edebiyatı'nın (döneminde) iyi bir temsilcisi olduğunu (bizzat) şiiri bize söylemektedir. Tasavvuf içi ve dışı görüşleri çatışmacı bir dille bize anlatan Saffet Efendi'nin (özellikle ve varsa) Divanını, Divançesini veya şiir defterini bulmak, herkesin istifadesine sunmak boynumuzun borcudur. Bu memlekette, bu alanda etkisi, bilgisi ve yetkisi olanlar vebal altındadır... Şeyh Saffet Efendi, Gazelinde tasavvufun önemine vurgu yapmak istemiştir.

Üçüncü Şairimiz Abdi Efendi de bize İslâm Dini'nin özüne uygun olmak kaydı ile Mevleviliği ve Mesnevinin önemini izaha çalışmıştır. İyi bir Şair olan Abdi Efendi 19-20. yy Klasik ve İslâmi Türk Edebiyatı'nın güzel örneklerini sergilemiştir. Kendisi Mevlevi olduğu için olayları bu gözle değerlendirmiştir.

Son söz olarak: İslâm medeniyeti ve İslâmi Türk Edebiyatı Urfa'mızda da çağının ve diğer büyük kültür merkezlerinin gerisinde kalmamış, aksine Nâbî gibi çağları aşan büyük sanatkarlar yetiştirmiştir.¹⁴ Yakın tarihimizde Urfa'mızın yetiştirmiş olduğu (edebi şahsiyeti yüksek kişileri) Suut Kemal Yetkin'i, Kemâl Edip Kürkçüoğlu'nu, Abdülkadir Karahan, Mahmut Kaplan, Ali İhsan Öbek ve emsali değerdeki İslâmi Türk Edebiyatı'nın temsilcilerini tanımak ve doğru tanıtmak görevlerimizden biridir. Şanlıurfa, İslâm Tarih ve Medeniyetinde (bir meşale gibi) çevresini aydınlatan bir şehir özelliği taşır; böyle olmağa da devam edecektir. Şanlıurfa'nın mahalli ve sosyal alandan sorumlu olanların biraz daha vefalı, biraz daha gayretli olmaları gerekiyor. Urfa'nın reklama değil, doğru tanıtmaya ve kaynak şahsiyetlerinin ve eserlerinin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır; bu alanda gayreti, katkısı ve emeği olanlara selam olsun!...

¹⁴ 17. yy Sultan-ı Şü'aralarından Urfah Yusuf NÂBÎ ve eserleri, Divanı, Mesnevileri v.b.